

FINNLAND. AAMU.
FINNLAND. BIBLIOTHEK.
FINNLAND. COOL.
FINNLAND. DRÖM.
FRANKFURT BOOK FAIR.
GUEST OF HONOUR 2014.

7.10.2014

Frankfurtin kirjamesut, avajaispuhe

Sofi Oksanen:

Joulupukki puhuu suomea

Synnyin suomalaisvirolaiseen perheeseen Suomessa vuonna 1977, jolloin Suomi eli suomettumisen kultakautta. Se muokkasi koko maahan säteilevää ilmapiiriä ja suomettumista harjoittivat niin politiikan kuin talouselämän päättäjät, tiedotusvälineet ja kulttuurielämän eliitti. Neuvostokriittisten tutkijoiden elämä yliopistolla ei ollut helppoa, toimittajakoulutus noudatti samaa henkeä. Kouluissamme käytettiin karttoja, joista puuttui toinen kotimaani Viro, ja sen neuvostomiehityksestä puhuttiin eufemismein. Kun Ruotsin televisiossa näytettiin Alexandr Solženitsynin romaaniin perustuvaa Ivan Denisovitšin päivä -elokuvaa, Suomen viranomaiset katkaisivat Ruotsin lähetyksen, joka muuten olisi näkynyt Suomenkin rajojen sisäpuolella. Suomalaisille tuo Neuvostoliiton vankileirijärjestelmää kuvaava elokuva ei siis ollut tarkoitettu. Kiusallisinta kaikessa oli ehkä itsesensuuri; Suomi toimi itse parhaana sensorinaan.

Suomettuminen oli vähennettyä itsenäisyyttä, nakerrettua demokratiaa ja kuristettua ilmaisunvapautta – malli jota suomalaisen on mahdoton suositella kenellekään, vaikka viime aikoina monet ulkomaalaiset tutkijat ovat nähneet sen sopivan Ukrainalle.

Tuon ajan kansalaismielipide ja -maku kertoo kuitenkin myös toisenlaisesta Suomesta. Syntymävuoteeni sijoittui erään suomalaisen rock-yhtyeen, Sleepy Sleepersin, levyn julkaisu. Äänitteen alkuperäinen nimi olisi ollut Anarkiaa Karjalassa, mutta ulkopoliittisista syistä se julkaistiin nimellä Takaisin Karjalaan. Suomi oli joutunut luovuttamaan Karjalan Neuvostoliitolle talvisodan jälkeen vuonna 1940 – ja uudelleen jatkosodan jälkeen 1944 – joten aihe oli hankala. Julkaisun katsottiin vahingoittavan Suomen ja Neuvostoliiton suhteita ja se poistettiin levyautomaateista, keikkojen perumista vaadittiin. Bändi ei kuitenkaan suostunut suomettumaan ja siitä tuli yksi Suomen suosituimmista rockyhtyeistä.

Karjala on aina ollut taiteellemme merkittävä alue jo siksi, että se on kansalliseepoksemme Kalevalan syntypaikka. Karjalaan liittyvät aiheet olivat vanhastaan tuttuja niin musiikissa, kuvataiteessa kuin sanataiteessa, mutta alueen menettämisen jälkeen mukaan tuli myös evakkokirjallisuus. Karjalasta pakeni Suomeen puoli miljoonaa Suomen kansalaista ja samaan aikaan kun Suomi suomettui, erityisesti evakkotaustaiset naiskirjailijat rakensivat Suomen kirjallisuuteen kirjallisesti vahvaa Karjalaa. Kriitikkomaailma ei näitä aiheita pahimpina suomettumisen vuosina suosinut, mutta lukijat rakastivat. Esimerkiksi evakkoudesta kirjoittaneen Laila Hirvisaaren historialliset romaanit ovat myyneet Suomessa yli neljä miljoonaa kappaletta. Väkilukumme on yli viisi miljoonaa, joten kansansuosio lienee selvä.

Vaikka julkinen keskustelu oli hankalaa, Karjalasta oli tullut rockin ja kirjallisuuden paikka, jossa saatettiin käsitellä Suomen historian kipupisteitä, ja juuri tällaisiin tilanteisiin taidetta tarvitaan. Mikäli ulkoinen todellisuus ja maan virallinen kanta ei vastaa ihmisen omia kokemuksia eikä omaa oikeudentajua, tuloksena on aina epävarmuutta, epäuskoa omien kokemusten todellisuuteen ja oikeutukseen. Se heikentää itsetuntoa, se heikentää yksilöä, heikentää kansaa. Ihminen tarvitsee peilin kokemuksilleen ja siihen tarvitaan

kansalliskirjallisuutta, jota voi lukea omalla äidinkielellään. Tämä ei Suomelle ole ollut aina itsestään selvää.

Naiskirjailijoiden merkitys

Suomi itsenäistyi vuonna 1917. Itsenäisyystahto oli kasvanut voimakkaasti 1800-luvun loppupuolelta lähtien, mutta tuolloin oltiin vielä tilanteessa, jossa suomen kieltä pidettiin jopa liian karkeana kaunokirjallisiin tarkoituksiin. Kirjakielemme on nuorta, ja riittävän suomen kielen kirjoitustaidon omaavia kirjailijoita ei vain ollut. Vaikka Kalevala innoittikin kaikkia taiteenlajeja, se oli koottu Elias Lönnrotin keräämästä suullisesta traditiosta. Virallisena kielenä oli ruotsi, ja se säilytti asemansa myös silloin, kun Suomen hallitsija vaihtui Venäjän tsaariin. Ruotsi pysyi yhä kulttuurin, koulutuksen ja kirjallisuuden kielenä, suomi oli talonpojille.

Ruotsinkielinen älymystö kuitenkin katsoi Suomen tarvitsevan itsenäisyyden lisäksi suomenkielisen kansalliskirjallisuuden ja taisteli kielen puolesta. Naiset olivat aktiivisesti mukana itsenäisyysliikkeessä, ja niin he olivat myös mukana Suomen kaunokirjallisuuden synnyssä. Fredrika Wilhelmina Carstens (1808–1888) kirjoitti Suomen ensimmäisen romaanin vuonna 1848. Toinen merkittävä uranuurtaja oli Fredrika Runeberg (1807–1879), kansallisrunoilija Johan Ludvig Runebergin vaimo, joka jäi pitkään miehensä varjoon. Hän kuitenkin kirjoitti ensimmäisen historiallisen romaanimme, Rouva Katariina Boije ja hänen tyttärensä, joka julkaistiin 1858. Se käsittelee isonvihan eli venäläismiehityksen aikaa Suomessa.

Fredrika Wilhelmina Carstens ja Fredrika Runeberg kirjoittivat vielä ruotsiksi, mutta suomenkieliset naiskirjailijat seurasivat kohta perässä, myös näytelmäkirjallisuudessa. Nämä naiset toivat mukanaan kirjallisuuteen sukupuoliroolien ja kodin piirin ongelmat – aiheet jotka eivät tuolloin kuuluneet julkiseen keskusteluun. Vaikka vastaanotto oli yleisesti ottaen nihkeää,

itsenäisydennälkäinen Suomi toivotti tervetulleeksi kirjallisuuteen myös tarinoita naisista, jotka kamppailivat elämän vastoinkäymisissä. Se toivotti tervetulleeksi taistelijat, sankarit, koska heitä tarvittiin. Tarve suomenkieliselle kirjallisuudelle oli niin suuri, ettei kirjoittavia naisia voinut vain sulkea kokonaan pois.

Suomen kirjallisuus on tuottanut alusta alkaen identiteettitarinoita naisille, naisten kirjoittamina, ja ideaalien vastaisia naishenkilöitä on aina löytynyt kirjallisuudestamme. Nainen oli suomalaisessa kirjallisuudessa subjekti alusta lähtien. Nämä pioneerit aloittivat yhä jatkuvan keskustelun naisten oikeuksista, identiteetistä, oikeudesta omaan ruumiiseensa, ja vaikuttivat siihen, että Suomesta tuli maa, jonka tasa-arvon tilanne on kansainvälisessä vertailussa hyvä ja kirjailijoista noin puolet on naisia.

Luonnonvarat sanelevat suomalais-ugrilaisten kielten kohtalon

Suomen kirjallisuuden synty ja merkitys ovat nivoutuneet Suomen historiassa niin naisasiaan, kansalliseen identiteettiin kuin valtion itsenäisyyteen. Ilman itsenäisyyttä kirjallisuutemme tulevaisuus olisi voinut olla yhtä surullinen kuin valitettavan monien suomalais-ugrilaisten kansojen, joita on yhteensä 24, puhujia noin 23 miljoonaa. Vain kolme näiden kansojen kielistä elää ja voi hyvin kansallisvaltiossa: suomi Suomessa, puhujia yli viisi miljoonaa, viro Virossa, puhujia noin yksi miljoona, ja unkari Unkarissa, puhujia noin neljätoista miljoonaa. Muut suomalais-ugrilaiset kielet voivat huonosti laajoilla alueilla, aivan erityisesti Venäjällä, ja monet kielet ovat jo kuolleet tai ovat uhanalaisia, kirjallisuudesta puhumattakaan. Siitä saadaan kiittää kolonisaatiota, joka on koitunut monen muunkin alkuperäiskansan kohtaloksi. Me suomalaiset saamme kai olla onnellisia siitä, että luonnonvaramme käsittävät lähinnä epäseksikästä metsää. Marit ja nenetsit istuvat Venäjän öljykenttien päällä. Komien asuinalueen luonnonvarat otettiin käyttöön Neuvostoliiton mittavan leirijärjestelmän Gulagin avulla, mikä johti alueen

venäläistämiseen ja samalla kominkielisen kirjakulttuurin alasajoon. Koska suomalais-ugrilaiset kansat ovat aina eläneet maaseudulla, Neuvostoliiton pakkokollektivisointi aiheutti heille hallaa ja käytännössä asuinalueiden venäläistämiseen. 40 prosenttia Venäjän öljyvaroista ja timanteista sijaitsee suomalais-ugrialaisten kansojen asuttamilla alueilla ja se on sanellut näiden äärimmäisen rauhanomaisten kulttuurien kohtalon.

Perestroikan aikana ilmapiiri kuitenkin vapautui ja se näkyi myös Venäjällä asuvien suomalais-ugrialaisten kansojen elämässä. Alkoi keskustelu aiemmin vaietuista vainoista ja nykyisen tilanteen parantamisesta, verkostoituminen muihin suomalais-ugrilaisiin kansoihin eteni. Rautaesiripun murtumisen jälkeen monilla alueilla alkoi toiminta, joka tähtäsi oman kielen ja kulttuurin aseman kohentamiseen.

Tuo vapaampi aika loppui Tšetšenian sotiin. Ne johtivat Venäjällä asenteiden kiristymiseen, tšetšeenien vapaussotaa seurasi terroristi-iskujen aalto, joka ruokki pelkoa myös muita vähemmistökansoja kohtaan. Vladimir Putinin valtakaudella esiin nousi uusi uhka: keskusvallan voimistuminen ja federaation lakien yhdenmukaistaminen. Tarkoituksena oli muuttaa sellaiset paikalliset lait, jotka olivat suoneet suomalais-ugrialaisten alueiden hallintoelimille oikeuden oman alueensa resursseihin ja luonnonrikkauksiin; rahavirrat haluttiin taas saada kulkemaan Moskovaan. Muutospaine kohdistui myös kielilakeihin ja sitä kautta vähemmistökansojen oikeuksien heikkenemiseen. Viimeisten vuosien aikana keskusvalta on edelleen tiukentanut otettaan ja ääriationalismi on vain voimistunut.

Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorin Sirkka Saarisen mukaan keskusvallan tehostuminen näkyy myös siinä, ettei suomalais-ugrialaisten oikeuksia uskalleta enää nostaa esiin, keskustelu on tyrehtynyt. On annettava ymmärtää kaiken olevan hyvin eikä keskusvallan ratkaisuja kyseenalaisteta. Näin on palattu Neuvostoliiton aikaiseen näytelmään, jossa kansojen ystävyys

on esitys, jossa kansallispukujen käyttö on sallittua, keskustelu ei. Kansallisista kulttuureista hyväksytään vain kulissit, ei sisältöä.

Vuonna 2005 Venäjän hallituksen kontrolloima media syytti näitä pikku kansoja salaliitoista ja suomalais-ugrilaisen kulttuuriyhteistyön väitettiin ajavan suomalais-ugrilaista suurvaltaa – ajatus joka naurattaisi, ellei kyseessä olisi Venäjän kaltaisen siirtomaavallan yritys alistaa jo sorrettuja kansoja entisestään. Vuonna 2012 konkretisoitui Venäjän uuden suunnan merkitys Venäjän rajojen sisäpuolella asuville suomalais-ugrilaisille kansoille. Tällöin pidettiin kuudes suomalais-ugrilainen kongressi ja tilaisuuteen osallistui myös Venäjän tuolloinen kulttuuriministeri Vladimir Medinski. Hän ilmoitti, että suomalais-ugrilainen yhteistyö on ”venäläisvastaista liikehdintää”. Kansainvälisenä yhteistyöfoorumina toimiva kongressi oli kuulemma synnytetty Venäjän sisäisiin asioihin sekaantumiseksi ja venäläisen kulttuurin yhtenäisyyden romuttamiseksi. Ilmoitettuaan nämä asiat kongressissa kulttuuriministeri siirtyi tilaisuudesta suoraan äärinationalistien muodostaman konservatiivisten patrioottien kerhon perustamiskokoukseen. Kerho kertoi toimivansa vastavoimana demokratialiikkeen provokaatioille ja kehrittelevänsä Venäjälle uutta ideologiaa, jonka yhtenä tavoitteena on Venäjän jälleensyntyminen. Me kaikki tiedämme, miten sen kerhon tavoitteet ovat edenneet. Paradoksaalista kyllä, Venäjä käyttää poliittisena työkalunaan haluaan puolustaa maanmiestensä oikeutta käyttää äidinkieltään samalla kun se estää sen muilta.

Kyse ei tietenkään ole vain kielestä, vaan luonnonvaroista. Sulava jää arktisilla alueilla paljastaa lisää luonnonvaroja, ja nämä alueet sattuvat kuulumaan myös suomalais-ugrilaisten kansojen asuinalueisiin. Käynnissä on suuri harppaus arktisen alueen teollistamiseksi ja alkuperäiskansat ovat viimeisiä esteitä luonnonvarojen hyödyntämisen tiellä. Näiden kansojen hätä ei ole saavuttanut kansainvälistä tietoisuutta yhtä laajalti kuin muiden mantereiden alkuperäiskansojen elinolosuhteita syövät ympäristötuhot. Ehkä se johtuu siitä, että toimittajat matkustavat mieluummin lämpöisille kuin arktisille alueille, tai

sitten hädänalaisista suomalais-ugrilaisista ei vain tiedetä tarpeeksi. Heidän kirjallisuuttaan ei lueta, mikäli sitä ylipäänsä on, ja kansat, jotka eivät ole mukana maailmankirjallisuudessa edes marginaalisesti, eivät tietyllä tapaa ole olemassa niille, joilla on valtaa vaikuttaa näihin asioihin. Kirjakulttuurit ovat aina vahvoja kulttuureja ja yksi niiden parhaita puolia on se, että käännösten kautta niitä voi välittää myös muille. Ne välittävät kansojen kollektiivista ja historiallista muistia tuleville sukupolville ja käännösten kautta koko maailmalle, mutta kieli voi elää vain, jos lapset ja nuoret käyttävät sitä keskenään ja jos kieli on elävää arjessa. Sellaisesta ympäristöstä syntyy myös kirjailijoita, jotka kykenevät käyttämään tätä kieltä työkalunaan. Siksi opetus ja arkikieli ovat olennaisia ehtoja pienten kielialueiden kirjallisen kulttuurin kannalta – ja siksi näiden pienten kielialueiden kielipesätoiminta lastentarhoissa ja kouluissa on Venäjän hallinnon mielestä niin kovin kammottavan vaarallista. Sehän voisi johtaa ennen pitkää siihen, että täällä Frankfurtin kirjamesseilla julkaistaisiin kirjoja lukuisilta eri alkuperäiskansoilta, tarinoita heidän kokemistaan vainoista, heihin kohdistuvasta riistosta, Venäjän monisatavuotisesta siirtomaapolitiikasta. Ehkä heistä tehtäisiin elokuvia kuten Uuden-Seelannin maoreista tai Yhdysvaltojen alkuperäiskansoista koko maailman katsottavaksi. Koska luonnonvarojen riisto voisi sellaisessa tilanteessa vaikeutua, sellaista ei tule tapahtumaan.

Vain vapaat kielet lentävät

Suurten kielialueiden edustajat ovat toisinaan kysyneet minulta, miksi ihmeessä kirjoitan suomeksi, vaikka puhun englantiakin. Kirjoitan suomeksi, koska se on äidinkieleni, ja kiitos kääntäjien, se että edustan pientä kielialuetta ja pieniä alkuperäiskansoja, ei ole ollut este maailmanlaajuisen lukijakunnan saavuttamiselle. Suomen kieli on kirjailijalle kerrassaan verraton alkusointuineen, loputtomine taivutusmahdollisuuksineen. Sitä paitsi jos me suomalaiset olisimme jättäneet kielemme ja kirjallisuutemme kehittämisen sikseen, teillä ei ehkä olisi J. R. R. Tolkienin Tarua sormusten herrasta, sillä

Tolkien rakasti tätä "hassunkurista kieltä", joka loi pohjan Tolkienin suurhaltiakielelle. Ja jos tätä kieliä ei olisi, kukaan ei kyseenalaistaisi esimerkiksi sitä, ettei pronomien tarvitse kertoa sukupuolta. Suomi ja viro ovat pärjäneet mainiosti ilman sukupuolen määrittäviä pronomeja ja sillä on ehkä jotain tekemistä myös tasa-arvotilanteemme kanssa, sillä kieli tuottaa aina todellisuutta. Ja ehkä suomalaiset tunnetaan täsmällisyydestään siksi, että presens ja futuuri ovat samoja verbimuotoja. Ennen kaikkea on syytä muistaa, että joulupukin äidinkieli on todennäköisesti suomi tai saame, joka myös on yksi suomalais-ugrilaisista kielistä. Joulupukki nimittäin asuu meillä päin, Suomen ja Venäjän nykyisellä rajalla sijaitsevalla tunturilla, mutta lapsienne onneksi hän hyvin koulutettuna pohjoismaalaisena ymmärtää monia kieliä.

Vuonna 2014 Suomi on rankattu kansainvälisten sananvapaus- ja lehdistönvapausjärjestöjen mukaan ykkössijalle, mitä tulee lehdistön- ja sananvapauden tilaan. Viro on ehtinyt kivuta sijalle yksitoista, ja ihmisoikeuksien tilanne on näissä kahdessa demokratiassa kansainvälisissä vertailuissa erinomainen. Vain kahdessakymmenessä vuodessa tapahtunut muutos on huikea. Suomen itsenäistyessä vuonna 1917 ja Viron vuonna 1918 maiden kykyyn toimia itsenäisinä valtioina suhtauduttiin epäillen – aivan kuten suhtaudutaan nyt Ukrainaan. Sekä Suomi että Viro ovat esimerkkejä siitä miten valtavasti kansat, kielet ja taide voivat kehittyä lyhyessä ajassa, jos niille annetaan mahdollisuus.

Fredrika Runeberg uskoi John Stuart Millsin tavoin, että naiset ja orjat tietävät keitä he ovat vasta silloin, kun he ovat saaneet vapautensa. Se koskee myös kieltä. Vain vapaa sana lentää.